

П Р И К А З И

ПРВОСЛАВ РАДИЋ (Београд)

О ТВОРБИ РЕЧИ – ОД ТЕРМИНОЛОГИЈЕ ДО СИНОНИМИЈЕ
 Божо Ћорић, *Творба именица у српском језику (Одабране теме)*,
 Библиотека Књижевност и језик, књига 24, Друштво за српски
 језик и књижевност Србије, Београд 2008, 1–256.

Готово два века је прошло откако се српска наука ухватила у коштац са лингвистичком дисциплином коју данас називамо творбом речи. Иако наизглед на периферији језичких и књижевнојезичких питања, на плану творбе речи је за ово време ангажован готово најзначајнији научнички потенцијал у Срба. Довољно је поменути само нека имена – Вука Караџића,¹ Стојана Новаковића,² Александра Белића,³ Радосава Бошковића,⁴ Михаила Стевановића,⁵ Ивана Клајна,⁶ а значајан допринос на овом пољу дали су и страни слависти. Ови истраживачи су оставили десетине вредних научних монографија и на стотине студија и чланака из ове лингвистичке области. То довољно говори о значају ове дисциплине која тежи да проникне у саме механизме стварања речи, непосредно се ослањајући на друге лингвистичке феномене, те разводњујући границу према блиским дисциплинама, пре свега морфологији и лексикологији.

Недавно се из ове лингвистичке области појавила књига др Боже Ћорића, професора Филолошког факултета у Београду, под насловом *Творба именица у*

¹ Исп. *Главна свршивања суштествителни и прилагателни имена у Српском језику*, Даница, Беч 1828.

² Исп. *Српска граматика*, Београд 1894.

³ Исп. *Савремени српскохрватски књижевни језик, II део: Наука о грађењу речи*, Београд 1949.

⁴ Исп. *Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници*, Библиотека Јужнословенског филолога, 6, Београд 1936.

⁵ Исп. *Савремени српскохрватски језик (Граматицки системи и књижевнојезичка норма)*, I, Београд 1975.

⁶ Исп. *Творба речи у савременом српском језику, I–II*, Београд 2002–2003.

српском језику, у сада већ репрезентативној едицији Душтва за српски језик и књижевност Србије. Аутор је последњих деценија својим бројним прилозима из области творбе речи обогатио српску лингвистичку науку, а на самом почетку тог рада, пре четврт века, нашла се његова монографија (докторска дисертација), такође из области творбе речи (*Моциони суфикси у српскохрватском језику*, Филолошки факултет, Београд 1982). За разлику од ове књиге, која је била усмерена на уже истраживачко поље, анализу једног типа, тзв. модификационих творбених морфема (моционих суфикса), и која за собом није могла имати ширу истраживачку базу у ауторовим радовима, – нова књига проф. Торића је обухватила широку област именичке творбе, са сада већ значајним истраживачким корпусом и богатим искуством које је остало за аутором. Но, да завиримо међу корице књиге.

У Уводним напоменама (стр. 5) аутор истиче да су као основа књиге послужили његови објављени чланци, у великој мери прерађени и дорађени, што читалац учоава и у одређеном степену аутономности коју су сачували поједини делови књиге. Аутор овде објашњава и структуру књиге, њена поглавља, коришћену литературу, регистар. Иза овога следи седам основних поглавља: I. *Појмовно-термилошки апарат* (7–35), II. *Тенденција ка интернационализацији* (37–157), III. *Творба речи и језичка економија* (159–176), IV. *Стилистички аспекти творбе речи* (177–195), V. *Тенденције ка феминизацији* (197–208), VI. *Творба речи и лексикологија* (209–218) и VII. *Конкуренција и синонимија у творби речи* (219–228). На крају су поглавља *Коришћена литература* (229–241) и *Индекс појмова* (243–253).

У првом поглављу, које се састоји од два дела – *Ранија термилошка пракса* (7–11) и *Традиционално и ново у творбеној термилогији* (13–35), – аутор се, указујући на „традиционалну недефинисаност статуса ове дисциплине у оквирима науке о језику” (7), посебно осврће на методолошка питања, најпре на сам појмовно-термилошки апарат творбе речи. Као добар познавалац дериватологије, укључујући и ону изван корпуса српског језика, аутор указује на извесно заостајање јужнословенске дериватологије у односу на остале, посебно руску, пољску и чешку (13). Отуда, с обзиром на велику блискост словенских језика, истиче да „нема препрека да такав оформљени појмовно-термилошки апарат постане тековина целокупне славистике, па и њених јужнословенских огранака” (13). И управо је такав методолошки приступ, кога у основи карактерише прихватање разрађене лингвистичке методологије из ове области, значајно освежење које у област творбе речи у српском језику уноси аутор. У овом поглављу аутор ће се даље непосредно позабавити термилошким питањима везаним за ову лингвистичку дисциплину (исп. *творба речи, творбено средство, творбени начин, творбено значење, мотивација, продуктивност, творбени тип, творбена породица* итд.). У оквиру сваког од анализираних термина даје се објашњење на основу релевантне литературе, а затим и, посебно издвојени, ауторови *коментари*.

Друго поглавље укључује више делова: *Суфикси страног порекла у граматици* (37–39), *Принципи творбене анализе стране лексике* (40–51), *Именице*

на *-ада* (52–61), *Именице на -ија* (62–67), *Именице на -ист/а/* (68–91), *Именице на -из/а/м* (92–110), *Именице на -изација* (111–116), *Стране препозитивне компоненте* (117–152) и *Хибридикација* (153–157). Његова основна тема су, дакле, страни суфикси у српском језику и, с обзиром на то да је ово поглавље најобимније у књизи, јасно је да се аутор у свом истраживачком раду посебно посветио страним утицајима у области суфиксације. Ово утолико пре што је за поједине стране суфиксе, као *-ист/а/*, *-из/а/м*, показивано мало интересовања у србистици. Иако је обраду страних суфикса аутор сврстао у поглавље *Тенденција ка интернационализацији*, он овде јасно уочава њихову разнородност, те их „према генетском критерију” сврстава „у две групе: *интернационализме* и *турцизме*” (43).⁷ Снажно присуство турцизама у балканским језицима на свим језичким нивоима, па и творбеном, свакако представља својеврсну тенденцију ка *балканизацији*, без обзира на то што ће, како истиче аутор, од 19. века она почети осетно да слаби под утицајем нових друштвеноисторијских кретања на већем делу Балкана (65). Но, управо то слабљење удела турских творбених морфема резервисало им је место у стилском творбеном инвентару, што је аутор добро илустровао појединим лексемама ексцерпираним из књижевних дела С. Сремца (исп. пејор. *бињација*, *ловција* : неутр. *јахач*, *ловац*, 66–67). Наравно, конотативна вредност из одређених лексичких слојева турског порекла, као и одређених дискурса, могла се формирати и у другачијем правцу, нудећи понекад више од „стилске резерве”, исп. *бињација* (‘*der gute Reiter*’),⁸ *ловција* (‘који вешто лови’),⁹ итд. То је логична последица социо-културних преслијавања у једном друштвеноисторијском периоду у којем је турска власт, и култура која ју је пратила, носила и обележила афирмативности, односно друштвеног престижа.¹⁰

Разумљиво је што су, у оквиру процеса интернационализације у српској творби, аутора привукла и образовања са страним препозитивним компонентама (117–152). Отуда се, остављајући по страни она турског порекла (исп. *ћорсокак*, *нацак-баба*), увелико заборављена, аутор нарочито позабавио оним чија су изворишта у западноевропским језицима, пре свега енглеском (тип *авио-база*, *агро-опрема*). У форми регистра, на преко четрдесет страна, аутор наводи

⁷ Поред изведеница са суфиксом *-ија*, којима је посвећен посебан чланак, аутор се у овом и другим поглављима дотиче и других суфикса турског порекла, као *-лија*, *-лук*, *-ана* (46–47, исп. 157, 179, 194–195).

⁸ Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Беч 1852.

⁹ Гл. Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта*, Српски дијалектолошки зборник, IV, VI, Београд 1932–1935.

¹⁰ Дobar пример представља лексички пар *мост* (срп.) / *ћуприја* (тур.). Ево како И. Андрић у свести Вишеграђана успешно дочарава ту културолошку разлику између *моста* на Рзаву и оближње *ћуприје* на Дрини: „Али иако постоје и још један мост, речи „на ћуприји” не означавају никад рзавску ћуприју, просту дрвену грађевину без лепоте, без историје, без другог смисла осим што служи мештанима и њиховој стоци за прелаз, него увек и једино каменити мост на Дрини” (*На Дрини ћуприја*, Београд 1955, 7). По тим социолингвистичким принципима низ словенских лексема у турско време је потиснут турским лексемама, односно, специјализовало је своје значење, што је често пратила и одређена конотативна компонента.

примере овог типа, ексцерпирани из различитих савремених извора, бавећи се и њиховом творбеном анализом. Овде су, тако, учени модели са редукованим препозитивним компонентама (нпр. *алу-* 'алуминијски', *вибро-* 'вибрациони'), које „нису регистроване у расправама ове врсте у другим словенским језицима” (151). На ова питања се наслања и следећи чланак посвећен теоријском приступу хибридизацији у творби речи (153–157).

Треће поглавље аутор је везао за три теме: *Општа питања језичке економије* (159–160), *Универбизација* (161–165) и *Женска презименска варијанта* (166–176). Принцип тзв. језичке економије аутор ће, када је творба речи у питању, представити кроз две области – универбизацију и образовања неофицијелних женских презимена, или „женске презименске варијанте”, како је аутор именује (169). У области универбизације аутор прати процесе формирања изведеница које чине „номинације синтагмом атрибутивног карактера” (исп. *саобраћајка* м. 'саобраћајна несрећа', 162). Закључује се да су универбизоване форме карактеристичне „пре свега, за разговорни и професионални говор”, те су то „углавном, нове речи” (162). Аутор наводи низ примера пратећи и поједине њихове паралеле у страним језицима. Указујући, с једне стране, на вишезначност универба, али и чињеницу да су они, на другој страни, увек контекстуално јасно одређени (164), – аутор као да сугерише потребу схватања појма *језичка економија* на језичким поставкама другачијим од оних које су уобичајене у пракси, саображеним, дакле, самој природи језика, односно језичког система.¹¹ Пажњу привлачи и пример хидронима *Топчидерка* ('популарни назив за Топчидерску реку'), из ауторовог материјала, који наговештава да би се и на другим језичким корпусима, на пример, ономастичком, тј. дијалекатском, универбизациони процеси такође могли пратити.¹²

Пратећи принцип језичке економичности, с правом се аутор задржао на значајном питању женских неофицијелних презимена, као социолингвистичком феномену. „Немогућност обраћања женској особи презименом без имена (...) надомешћује се, поред осталог, употребом посебних творбених формација” (169), истиче аутор. На овом плану, аутор издваја више суфикса којима се ова образовања творе, међу којима су најпродуктивнији *-ка* (нпр. *Петровићка*) и *-ова/-ева* (*Селешова/Павловићева*). Грађа је ексцерпирана на широком материјалу савременог језика, у којем налазимо и значајне књижевне опусе (И. Андрић, М. Црњански, С. Селенић). Аутор је анализирајући ове облике у новинским чланцима,

¹¹ Када се не би водило рачуна о тим унутарјезичким механизмима, онда би се, нпр., аналитичка деklinација и компарација могле сматрати „економичнијим” у односу на синтетичку.

¹² У копаоничком крају, нпр., могу се забележити хидроними који су створени по истом творбеном моделу, исп. *Блажевка* (: *Блажево*), *Ђерекарка* (: *Ђерекаре*), за које се може претпоставити заједнички релациони след: *Блажевска река*, *Ђерекарска река* (→ *Блажевска*, *Ђерекарска*) → *Блажевка*, *Ђерекарка*, који за крајњи резултат има, дакле, потпуну номинализацију. Исти модел, када је реч о дијалекатској творби, може се претпоставити и за бројне апелативе, као: *маџарска шљива* → *маџарка*, *моравска свиња* → *моравка*, *крагујевачка бомба* → *крагујевка*, а вишезначност која се јавља у оваквим номинализацијама управо је важна компонента лексичког богаћења. Исп. *петровка* 'назив за јабуку, крушку, смокву која сазрева о Петровдану' (*Речник српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад 1967–1976).

те пратећи њихову дистрибуцију по основи употребе официјелне / неофицијелне форме, залазио и у питања новинарске стилистике.

Четврто поглавље садржи четири чланка: *Узроци стилске маркираности* (177–181), *Разговорни (колоквијални) стил* (182–187), *Публицистички стил* (188–193) и *Стилогеност именица изведених суфиксима турског порекла* (194–195). Ово поглавље претежно обједињују стилистичка питања, тј. питања стилске маркираности творбене морфеме. Аутор се овде најпре задржао на самом термину *изведенице субјективне оцене*, сматрајући да „оне не показују, бар не увек, субјективни однос говорника према реалијама, већ садржај одређеног појма какав он јесте” (178).¹³ Стилску маркираност аутор шире посматра са аспекта односа основинска реч – суфикс, и уз значајну улогу контекста, јер само се тиме може објаснити зашто иста изведеница може имати различите конотативне вредности (исп. пејор. / афирм. *официрчина*, 179). Аутор се у овом поглављу задржао и на творбеним обележјима разговорног и публицистичког стила, још једном се осврнувши у последњем чланку на питање хибридних изведеница са турским суфиксима.

У петом поглављу, са своја два чланка – *Именичка моција* (197–201) и *Грама-тички род и питање полне дискриминације у језику* (202–208) – аутор се вратио питањима „морфолошког, или прецизније – творбеног маркирања именица кад се њима означава особа женског пола” (198). Аутор се овде посебно усмерио на актуелна питања тзв. сексизма, односно феминистичке лингвистике, која су у нас нова, али су све присутнија „у јавним наступима припадница женских покрета и у стручним прилозима појединих лингвисткиња” (199), носећи каткад и елементе језичког помодарства. Она се пре свега тичу образовања облика који значе звања, титуле, занимања и сл. кад их имају, обављају или врше жене. У овој скупини аутор издваја три основна типа номинализације: 1. именицу „неутрализовану с обзиром на пол” (нпр. *уредник*); 2. именицу „маркирану с обзиром на пол” (*доценткиња*); 3. аналитичку именичку форму (*жена гувернер*, 199–200). Аутор аргументовано показује да пред вештачким умножавањем оваквих облика стоје одређене препреке, „одређена ограничења језичке природе” (204). Она се налазе на многим језичким пунктовима – у домену лексикализације (исп. *секретар* : *секретарица*), хомонимије (*тренер* : *тренерка*), фонетике, тј. природе гласовне структуре са морфемског споја (*архитект* : *архитекткиња*), саме језичке економије итд.¹⁴

Чланци *Врсте речника* (209–212) и *Творбено и лексичко значење* (213–218), који чине шесто поглавље књиге, посвећени су појединим питањима творбе ре-

¹³ „Изведенице *зидић*, *травица*, *сеоце* не морају бити израз говорничког субјективног става, већ чињеничког стања у вези са величином посматраних реалија” (178), наставља аутор. О овом занимљивом питању полемисало се још у антици. Аристотел је, нпр., сматрао „*da veliko ili malo ne označavaju kvantitet već pre odnos, jer se veliko i malo posmatraju u odnosu na drugu stvar*. Тако је очевидно да су ови изрази релативни” (Аристотел, *Organon*, Кultura, Београд 1970, 17 – прев. К. Атанасијевић).

¹⁴ Занимљиво је да су својевремено готово исти заговорници оваквих интервенција у језику, из појединих научних и медијских кругова, предлог руководства Републике Српске да се у овој српској крајини у званичној комуникацији уведе екавица, – оценили као насиље над језиком.

чи и лексикологије. У првом чланку аутор даје кратак преглед српск(охрватск)их речника, једнотомних и вишетомих, а у другом прати методологију представљања речничких одредница. Аутор је и овде исказао своје интересовање за одређене творбено-семантичке категорије (деминутиви, мовирани феминуми и др.), издвајајући низ теоријских питања, те методолошких неуједначености које прате лексикографску обраду изведеница. Свој истраживачки приступ аутор је испољио и укључивањем у анализу готово заборављеног *Речника српскога књижевног и народног језика* (Српска краљевска академија, Београд 1944), тачније његове *Огледне свеске (глава–леце)*, који је у СФРЈ, у мање срећним околностима по српски народ, наставио да излази под именом *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*.

Седмо поглавље књиге посвећено је питањима конкуренције и синонимије у творби речи и укључује три краћа чланка: *О појму конкуренције у језику* (219–220), *Конкуренција у творби речи* (221–225) и *Творбена синонимија* (226–228). Аутор га започиње општим питањима конкуренције, како стандардних и супстандардних језичких средстава (исп. *одељење : одељење*), тако конкурентних средстава у оквиру самог стандарда (нпр. *новинарем : новинаром*, 219). Кроз конкурентни однос аутор посебно прати стилску диференцијацију изведеница са истом творбеном основом (*музичар : музикант*), али и успостављање семантичке диференције међу изведеницама овог типа (*писац : писар*). У завршном чланку аутор се усредсређује на питање синонимности суфикса у оквиру творбено-семантичких категорија.

На крају књиге, у одељку посвећеном коришћеној литератури, наведено је преко 100 библиографских јединица, а у индексу појмова издвојено је преко 400 основних назнака.

*

Књига др Боже Ћорића представља значајан захват у питања именичке творбе у српском језику. Богатством језичких тема и ексцерпираног материјала (књижевна дела, штампа, електронски медији, интернет, жаргон и др.), добром теоријском заснованошћу и високостручним методолошким приступом, ова књига је оправдала вишедеценијски ауторов рад у области творбе речи. Она ће по многочему представљати и својеврстан творбени тезаурус за даљи рад у овој лингвистичкој дисциплини. Тиме је онај списак радова с почетка овог приказа постао богатији за још једну значајну књигу.